

er-Râzî gibi âlimler vardır. Kendisi de Ebü'l-Hasan el-Kerhî, Ebü Amr Ahmed b. Ahmed et-Taberî ve Ebü Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Süfyân ed-Debbâs gibi büyük âlimler yetiştirdi. Çok titiz bir âlim olan Berdaî, nakledildiğine göre Şeybânî'nin *el-Câmi 'u'l-kebir*'ini 300-400 defa okuduğu halde talâk ve köle âzadı üzerine yapılan yeminlerle ilgili bir meseleyi anlayamamış, Berdaî'da kendisine cevap verebilecek bir kimse bulamayınca da Bağdat'a kadar gitmişti. Daha sonra bazı fıkıh kaynaklarında ona atfen "el-mes'elletü'l-Berda'iyye" adıyla zikredilecek olan bu meselede kendisine tatminkâr bir cevap veren Ebü Hâzım el-Kâdî'nin yanında dört yıl kadar kalarak ondan ders aldı.

Berdaî, çıktığı hac yolculuğu sırasında Bağdat'tan geçerken Dâvûd ez-Zâhirî ile fikhî bir mesele üzerine tartışarak ona karşı üstünlük sağladı. Zâhirîler'in hâkim olduklarını gördüğü Bağdat'a yerleşmeye karar vererek Hanefî mezhebinin güçlenmesi için uzun süre yoğun gayretler sarfetti ve çeşitli dersler okuttu. Devrinde Hanefî mezhebinin Irak'taki otoritelerinden biri haline gelen Berdaî'nin çeşitli görüşleri Hanefî fıkıh ve usûl-i fıkıh kitaplarında nakledilmiştir (meselâ bk. Serahsî, VII, 139; XII, 139; İbn Abdüş-şekûr, II, 185-186).

Ebü Saîd, hac için gittiği Mekke'de Kâbe'yi basıp birçok hacıyı katleden Karmatîler tarafından 10 Zilhicce 317 (14 Ocak 930) tarihinde öldürüldü.

Akaidde Mu'tezile mezhebinin benimseneyen Berdaî'nin ilm-i hilâfla ilgili *Mesâ'ilü'l-hilâf* adlı bir eseri vardır (Tunus Zeytûne Ktp., nr. eski 2302, yeni 1619). Bu eser, onun diğer mezheplerin görüşlerine de vâkıf olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 293; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbaru Ebî Hanife ve aşhâbîh*, Haydarâbâd 1394/1974, s. 159-160; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 99-100; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 147; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, VII, 139; XII, 139; Zehebî, *el-İber*, I, 474-475; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 333-334; Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cubûrî), II, 274; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍîyye*, I, 163-166; II, 618; III, 522; Fâsî, *el-İkdû's-şemîn*, III, 33-35; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 101; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 226; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 258-260; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 341-342; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-şubûṭ*, II, 185-186; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 19-21, 216; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 293; Zirîklî, *el-Âlâm* (Fethullah), I, 114-115; Sezgin, *GAS*, I, 439; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 30, 32.

EBÜ SAİD-i EBÜ'L-HAYR

(أبو سعيد أبو الخير)

Ebü Saîd Fazlullâh b. Ebî'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî (ö. 440/1049)

Tekke âdabını tesbit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşikane rubâîlerle tanınan Horasanlı mutasavvıf.

1 Muharrem 357 (7 Aralık 967) tarihinde Horasan'da Serahs ile Ebüverd arasında bulunan Havran bölgesinde Meyhene (Mehne) kasabasında doğdu. Babası Ebü'l-Hayr Ahmed süflerin dostu olan ve semâ meclislerine devam eden bir attardı. Çocukluğunu Meyhene'de geçiren Ebü Saîd babasıyla birlikte gittiği semâ meclislerinde tasavvufu tanıdı. Mutasavvıf şair Ebü'l-Kâsım Bîşr-i Yâsîn'in derslerine devam edip dil ve edebiyat ilimlerinde ondan faydalandı, şiir ve tasavvuf anlayışından da etkilendi. Onan öğrendiği şiirleri çeşitli sohbet meclislerinde okudu ve bu şiirler onun için ilham kaynağı oldu. Bir rivayete göre 30.000 beyit ezberlemişti.

Ebü Saîd fıkıh, tefsir ve hadis bilgisini ilerletmek için Merv'e gitti. Burada Şâfiî fıkıh âlimi Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hazrî'nin (Husrî, ö. 373/983 [?]) vefatından sonra beş yıl Ebü Bekir Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî'nin derslerine devam etti. Daha sonra Serahs'a giderek Ebü Ali Zâhir b. Ahmed'den tefsir, fıkıh usulü ve hadis dersleri aldı. Burada dönemin ünlü süflerinden Lokmân-ı Serahsî ile tanıştı. Lokmân onu Ebü Nasr es-Serrâc'ın müridlerinden Şeyh Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hasan es-Serahsî ile tanıştırdı. Ebü'l-Hayr, kendisine zikir telkin eden bu şeyhten ciddi surette etkilendi, tavsiyesine uyup Meyhene'ye döndü. Yedi yıl riyâzet hayatı yaşadı, tahammül edilmesi zor çileler çıkardıktan sonra tekrar Serahs'a döndü. Şeyh Ebü'l-Fazl burada onu daha da çetin çilelere tâbi tutup bir süre sonra Meyhene'ye gönderdi. Ebü Saîd Meyhene'de cami ve tuvaletlerin temizliğiyle uğraşiyor, her namaz öncesi guslediyor, sürekli susuyor, yama üstüne yama yapıldığı için ağırlaşan bir çuha giyiyor, yirmi otuz gün kalmak üzere sahalara çıkıyor, buralarda inzivaya çekiliyor, derin düşüncelere dalyordu. Ne kadar şiddetli riyâzetlere ve çetin çilelere girdiğini anlatmak için, Bâbil Kuyusu'nda baş aşağı asılarak çile çıkardıkları rivayet edilen Hârût ve Mârût gibi

bazan bir ağaca kendini ayaklarından asarak, bazan da bir kuyuya baş aşağı sarkarak çile çıkardığı (çille-i ma'küse), Kur'an okuduğu ve bu durumda namaz kıldığı (salât-ı maklûbe) rivayet edilir. Daha sonra tekrar Serahs'a giden Ebü Saîd bu çileli hayata Ebü'l-Fazl'ın yanında da devam etti. Ardından şeyhin tavsiyesine uyup Nîşâbur'a gitti. Burada İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî gibi âlim ve mutasavvıflarla tanıştı. Daha önce Serahs'ta Ebü'l-Fazl'dan hırka giyip giymediği bilinmeyen Ebü Saîd, Nîşâbur'da ünlü süfi Ebü Abdurrahman es-Sülemî'den hırka giydi.

Bazı rivayetlere göre irşad faaliyetine başlamadan Meyhene'ye dönerek burada çileli hayatına devam etti. Ebüverd ile Serahs arasında yedi yıl inzivaya çekildi, bu süre içinde ot ve yaprak yiyecek yaşadı. Bu arada şeyhi Ebü'l-Fazl vefat ettiğinden Âmül'e gidip Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kassâb'a intisap etti; ikinci hırkayı da ondan giydi. Bu zatın vefatı üzerine Meyhene'ye döndü. Geceleri uyumuyor, namaz kılıyor, zikirle meşgul oluyor, gündüzleri hep oruç tutuyor, hiç dinlenmiyor, daima kibleye yönelmiş bir halde bulunmaya çalışıyor, haramlardan sakınıyor, güzel şeylere bakmıyor, sürekli teslimiyet gösteriyor, en azla yetiniyor, vaktini mescidde ve tekkede geçiriyor, kötü yerler olduğuna inandığı için çarşı pazara uğramıyor ve kimsenin kusurunu görmüyordu. Bu çeşit on sekiz esas başarıyla uyguladığı için nefisinden fâni olduğuna kanaat getirdikten sonra halkı irşada başladı. Nîşâbur ve Meyhene'deki tekkesinde çevresinde çok sayıda mürid toplandı.

Ebü Saîd tekkede bazan sabahlara kadar semâ ve raks ediyor, nara atıyor, âşikane şiirler ve ilâhiler okuyup coşuyor, sohbetine katılanları galeyana getiriyordu. Sık sık düzenlenen davetlerde ve ziyafet sofralarında coşkulu semâlar yapılıyordu. Üzerinde para taşımamayı, servet edinmemeyi ve hiçbir şey biriktirmeyi âdet edinen Ebü Saîd'in semâ meclislerini hizmetçisi Hasan-ı Müeddeb düzenliyordu. Bu meclislerde yapılan masraflar emîr ve zenginlerin bağışlarıyla, bazan da borç para ile karşılanırdı. Ebü Saîd, ölümünden kısa süre önce Gazne'deki Vezir Nizâmülmülk'ten borçlarını ödemesini rica etmiş ve bu dileği yerine getirilmiştir.

Ebü Saîd'in tasavvuf silsilesi Ebü'l-Fazl, Ebü Nasr es-Serrâc ve Ebü Muhammed Mürtaîs vasıtasıyla Cüneyd-i Bağdâdî'ye ulaşır. Fakat Ebü Saîd, Bâyezîd-i Bis-

tâmî ve Hallâc-ı Mansûr tarzı bir tasavvuf anlayışına sahipti. Onlar gibi **şathiye***ler söylemiş, vecde geldiği zaman gönlünden geçenleri serbestçe ifade etmekten çekinmemiştir. Semâ meclislerindeki halî de daha sonra bu geleneği devam ettiren Mevlânâ'nın haline benzer. Bu meclislerde, sohbet toplantılarında ve vaazlarda söylediği sözler ve okuduğu aşıkane şiirlerle çevresindeki-leri derinden etkileyen Ebû Saîd'in şöret ve nüfuzu o kadar çok yayıldı ki yere attığı karpuz kabuğu bile teberrüken alınıyor ve yirmi dinara müşteri bulabiliyordu. Komşularından birçoğu onun mânevî tesirinde kalarak içkiyi ve benzeri kötü alışkanlıkları bırakmışlardı. Çağdaşı İbn Hazm'ın anlattığına göre (*el-Faşl*, IV, 188) ünü Endülü's'e kadar ulaşmıştı.

Tekke âdâbının ilk defa Ebû Saîd tarafından tesbit edildiği kabul edilir. Onun tasavvufta kendine has bir yol açtığını, tekke inşa ettiğini, günde iki defa sofrayı kurduğunu söyleyen Kazvîni, bütün tasavvufî âdâbın Ebû Saîd'e nisbet edildiğini söyler (*Âşârü'l-bilâd*, s. 361). Yine tasavvufî fikir ve hisleri çoğu Farsça olan şiirlerle, özellikle rubâîlerle ilk defa o ifade etmiş, Senâî, Ferîdüddîn-i Attâr ve Mevlânâ bu yolda onun peşinden gitmişlerdir (Saîd-i Nefîsî, s. 36). Ebû Saîd'in tekke âdâbı ve şiir anlayışı daha sonraki sûfîlerin önemli bir kısmı üzerinde geniş ölçüde tesirli olmuştur. Tasavvuf tarihinde yedi sultandan biri olarak ün yapan Ebû Saîd'in (diğerleri İmam Ali Rızâ, Bâyezîd-i Bistâmî, İbrâhim b. Edhem, Cüneyd-i Bağdâdî, Mahmûd-ı Gaznevî, Selçuklu Hükümdarı Sencer'dir) dost ve hayranları kadar düşman ve muhalifleri de vardır. Onu bazılar siddîk, bazılar da zındık olarak görür. Rindce yaşaması, Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi bütün dinlere bir gözle bakılmasını telkin etmesi, bazı rivayetlere göre, "Mescid ve medreseler yerle bir olmadıkça, küfürle iman arasındaki fark kalkmadıkça dervişlerin görevleri tamamlanmış olmayacaktır" (bk. Saîd-i Nefîsî, s. 6; Goldziher, *el-Akîde ve's-şerî'a*, s. 171) demesi zındık oluşuna delil sayılmıştır. Ebû Saîd ayrıca gençlerle semâ yapmak, Kur'an ve hadis yerine şiir ve ilâhî okumakla da suçlanmıştır. Kerrâmîler, Şîiler ve Hanefîler onun aleyhinde bulunmuşlar, hatta kendisini Gazneli Sultan Mahmûd'a şikâyet etmişler, sultan da Nişâbur âlimlerinden bu iddiaların doğru olup olmadığını araştırmalarını istemişti. Ebû Saîd onları ikna ederek muhaliflerini etkisiz

hale getirmiş, hasımları ona hak vermek zorunda kalmışlar, bu olaydan sonra hiç kimse Nişâbur'da sûfîler aleyhinde bulunmaya cesaret edememişti. Kuşeyrî de başlangıçta ondan şüphelenmiş, fakat daha sonra kendisini yakından tanıyınca itirazdan vazgeçmişti. Buna rağmen *er-Risâle*'sinde çağındaki büyük sûfîlerin isimlerini kaydettiği halde Ebû Saîd'in adını anmamıştır. Çağdaşı Hücvîrî Ebû Saîd'in büyük bir sûfî olduğunu belirtmiş ve önemine dikkat çekmiştir. Sübkî ise İbn Hazm ve Zehebî'nin onu kötülemelerine itibar edilmemesini söyleyerek Ebû Saîd'i yolu doğru, inancı sağlam bir âlim ve sûfî olarak tanıtır (*Tabakât*, V, 307-308).

Bazı kaynaklarda İbn Sînâ ile mektuplaştığı, hatta kendisiyle görüştüğü, baş başa yaptıkları uzun bir görüşmeden sonra İbn Sînâ'nın, "Benim bildiklerimi o görüyor"; Ebû Saîd'in de, "Benim gördüklerimi o biliyor" dedikleri, böylece hakikate akılla da **keşf*** ile de ulaşabileceğini belirttikleri rivayet edilir (Saîd-i Nefîsî, s. 11; Abdülhüseyn Zerînküb, s. 62). Ebû Saîd, çetin bir riyâzet ve aşırı ibadetten sonra, her ikisini de terketmesi dışında, diğer davranışları ile Mevlânâ'ya çok benzemektedir. Nitekim o da Mevlânâ gibi semâ çok sevmekte ve bu amaçla sık sık toplantılar tertip ettirmektedir.

Ebû Saîd 4 Şâban 440 (12 Ocak 1049) Cuma gecesi doğduğu yer olan Meyhene'de seksen iki yaşında vefat etti. Saîd-i Nefîsî, biri İran'da Türbet-i Haydar'ın 12 km. güneyinde, diğeri bugün Türkmenistan'ın Merv şehrinin güneybatısında olmak üzere Meyhene adlı iki yer bulunduğunu ve Ebû Saîd'in kabrinin burada hâlâ varlığını koruduğunu, Türbet-i Haydarî civarındaki Mihene köyünde de onun adına bir türbenin yapılmış olduğunu söyler (*Sühanân-ı Manzûm-i Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr*, s. 4). Şeyhin Nişâbur'daki tekkesi 549'da (1154) Oğuzlar'ın Horasan'ı almalarına kadar varlığını korudu. Ebû Tâhir Saîd (ö. 479/1086), Ebû'l-Vefâ Muzaffer, Ebû'l-A'lâ Nâsir (ö. 491/1098), Ebû Ali Mutahhar ve Ebû'l-Bekâ Mufaddal (ö. 492/1099) adlarında beş oğlu olan Ebû Saîd'in soyundan bir bölümü Horasan'ın Oğuzlar tarafından ele geçirilişi sırasında öldürüldü, kılıçtan kurtulan diğeri de çeşitli yerlere dağıldılar. Daha sonra bunların içinden birçok şeyh ve âlim yetişti (Saîd-i Nefîsî, s. 22-35). Ebû Saîd'in görüşlerini yayması için Şirvan'a gönderdiği Ebû Nasr-ı Şirvânî

adlı müridi burada bir tekke kurarak irşad faaliyetine devam etmiştir. Bir başka müridi olan Ebû Amr-ı Beşkânî de (ö. 472/1080) şeyhinin görüşlerini Nesâ yakınındaki Beşkân'da yaymıştır.

Eserleri. Sağlığında müridleri tarafından sözlerinin tesbit edilmesini bile istemeyen Ebû Saîd'in sonradan ayrıntılı bir şekilde hal tercümesini yazan torunları, onun "Havrâ" adlı bir rubâisi dışında (*Esrârü't-tevhîd*, s. 218) başka eserinin olmadığını kaydederek. Buna rağmen kütüphanelerde (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 484, vr. 4^a-10^b) yetmiş aşkın rubâisini ihtiva eden el yazmaları vardır. Bunların büyük bir bölümü Saîd-i Nefîsî tarafından *Sühanân-ı Manzûm-i Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr* adıyla basılmıştır (Tahran 1334 hş.) Ancak bu rubâiler Ebû Saîd'in değil çoğu kendisinden sonra yaşamış olan Abdullah-ı Ensârî, Senâî, Attâr, Ömer Hayyâm, Fahreddîn-i Irâkî gibi şairlerin şiirleridir. Ayrıca Aynükdât el-Hemedânî'nin Ebû Saîd'e atfettiği *Meşâbih* adlı eser de onun değildir. Ebû Saîd'in "Havrâ" adlı rubâisi Muhammed el-Mağribî, Şah Ni'metullah Velî ve adı bilinmeyen diğeri bir kişinin şerhleriyle birlikte basılmıştır. Bunlardan başka Abdullah b. Mahmûd eş-Şâfî tarafından yapılan bir şerh daha vardır (bk. Süleymaniye Ktp., Mahmud Paşa, nr. 278/8). Bu rubâi dışında Ebû Saîd'in, sûfîlerin Tanrı'ya doğru mânevî yolculuklarında uğradıkları kırk konaktan söz eden *Çihil Maqâm* adlı bir risâlesi vardır. Bu risâle de Ali Hemedânî'ye atfedilmek istenmiştir. Ancak İstanbul kütüphanelerinde mevcut yazma nüshalarındaki ifadeler bu risâlenin Ebû Saîd'e ait olduğunu göstermektedir. Nüshalar arasındaki büyük farklar da Ebû Saîd'in söylediklerinin ayrı kişiler tarafından tesbit edilmesinden doğmuş olmalıdır. *Çihil Maqâm*'a ait bu metinleri Tahsin Yazıcı yayımlamıştır (İstanbul 1959). Risâle ayrıca, M. Dâmâdî tarafından *Maqâmât-ı Erba'in* adıyla neşredilmiştir (*Ma'arif-i İslâmî* [12 April 1971], s. 58-62; Ebû Saîd'in İbn Sînâ'ya ve İbn Sînâ'nın ona yazdığı mektuplar için bk. Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 617, vr. 179-188).

Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın hal tercümesine dair torunları tarafından ikinci menâkıbnâme yazılmıştır. Bunlardan ilki, Muhammed b. Ebû Ravh Lutfullah b. Ebû Saîd b. Ebû Tâhir b. Ebû'l-Hayr'ın (ö. 541/1147) *Hâlât ü Sühanân-ı Şeyh Ebû Saîd* adlı eseri olup ilk defa V. Jukovski tarafından Petersburg'da (1899), ikinci

EBÜ SAİD-İ EBÜ'İ-HAYR

defa İrec Efşâr tarafından Tahran'da (1331 hş.) basılmıştır. İkincisi Muhammed b. Münevver b. Ebû Saîd'in (ö. 574-588/1178-1192 arası) *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd* adlı menâkıb-nâmesidir. Bu eseri de önce Jukovski (Petersburg 1899), daha sonra Ahmed-i Behmenyâr (Tahran 1313 hş.) ve üçüncü olarak da Zebîhullah Safâ (Tahran 1332 hş.) neşretmiştir. İkinci eser Arapça ve Fransızca'ya da çevrilmiştir (bk. ESRÂRÜ'T-TEVHÎD).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ebû Ravh Lutfullah, *Hâlât ü Sûhanân-ı Şeyh Ebû Sa'îd* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1331 hş.; Muhammed b. Münevver b. Ebû Saîd, *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1332 hş.; İbn Hazm, *el-Faşl*, IV, 188; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb* (nşr. Ahmed Rabbânî), Lahor 1387/1977, s. 171-172; Aynülkudât el-Hemedânî, *Temhîdât* (nşr. A. Useyrân), Tahran 1341 hş., s. 155, 211, 275, 350; Câmî, *Nefehât*, s. 300; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 339-348; Baklî, *Şerḥ-i Şaḫîyyât*, s. 44, 582; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Nicholson), Leiden 1905, I, 135, 179; II, 59, 135, 184, 205-207, 268, 322-337; *Nürü'l-ʿulûm* (nşr. ve trc. V. E. Berthels), Leningrad 1929, s. 155-224; Bâharzî, *Evrâdü'l-aḥbâb*, Tahran 1340 hş., s. 84, 177, 206, 209, 213, 221, 256, 266; Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 360-361; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, XVII, 622; Müstevfî, *Târîḫ-i Güzide* (Nevâî), s. 784; Sübkî, *Ṭabaḫât*, Kahire 1950, IV, 10; V, 307-308; İbn Taḡrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 46; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, II, 310, 444; Münâvî, *el-Keḫâkib*, II, 68; Browne, *LHP*, I, 371, 416, 437; II, 116-117, 157, 246, 261-269; Gulâm Server, *Ḥazinetü'l-aşfiyâ*, Naval Kishore 1312, s. 135; Goldziher, *Le Dogme et la loi de l'islam* (trc. Felix Arin), Paris 1920, s. 143; a.mlf., *el-ʿAḫide ve's-şerʿa* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1959, s. 171; R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge 1921, s. 1-76; a.mlf., *İslâm Süfîleri* (trc. Mehmed Dağ v.dğr.), Ankara 1976, s. 76; Saîd-i Nefîsî, *Sûhanân-ı Manzûm-ı Ebû Sa'îd-ı Ebû'l-Ḥayr*, Tahran 1334 hş., s. 4, 6, 11, 22-35, 36; H. Ritter, *Das Meer der Seele*, Leiden 1955, bk. Fihrist; a.mlf., "Abû Sa'îd b. Abî'l-Khayr", *Elʿ* (Fr.), I, 150-151; Safâ, *Edebiyyât*, I, 604; II, 974-981; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 235; R. Gramlich, *Die Schiitischen Derwisch orden Persiens*, Wiesbaden 1965-76, I, 6, 8; II, tür.yer.; Şâfîî-yî Kedkenî, "Ḥânedân-ı Ebû Sa'îd-ı Ebû'l-Ḥayr", *Nâme-i Mînovî*, Tahran 1350 hş./1971; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 53, 166, 182; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 88, 116, 211, 235, 241-244, 433; C. E. Bosworth, *An Early Persian Sufi Shaykh Ebu Sa'îd of Mayhana*, Toronto 1984, s. 6; Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Cüst ü cû der Taşavvuf-ı İrân*, Tahran 1367 hş., s. 61-64; C. H. Yûsufî, "Ârifî ez Ḥorâsân", *Mecelle-i Danışkede-i Dânişgâh-i Meşhed*, sy. 5, Meşhed 1348 hş., s. 135-191; Terry Graham, "Abu Sa'îd Abe'l-Khayr", *Sufi*, sy. 17, London 1993, s. 14-19; G. Bowering, "Abû Sa'îd Faẓlallah b. Abî'l-Kayr", *Elr*, I, 377-378.

TAHSİN YAZICI

EBÜ SAİD el-HÂDİMÎ

(bk. HÂDİMÎ, Ebû Saîd).

EBÜ SAİD el-HARRÂZ

(أبو سعيد الحراز)

Ebû Saîd Ahmed b. İsâ el-Harrâz
(ö. 277/890 [?])Fenâ ve bekâ nazariyesinin
kurucusu olarak bilinen mutasavvîf.

Bağdat'ta doğdu. Serî es-Sakatî, Bişr el-Hâfî ve Muhammed b. Mansûr et-Tûsî gibi süfîlerin öğrencisi oldu. Zünnûn el-Misrî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi ünlü süfîlerle sohbet etti. Bağdatlı ve Kûfeli süfîlerden faydalandı. Günümüze ulaşmayan *Kitâbü's-Sır* adlı risâlesindeki görüşlerinden dolayı Bağdat'ta tenkitlere uğrayınca Buhara'ya, oradan da Mekke'ye giderek bir süre bu şehirde ikamet ettikten sonra Mısır'a geçti. "Allah'la benim aramda perde yoktur" şeklindeki sözü tepkiyle karşılandığından Mısır'ı da terketmek zorunda kaldı (Herevî, s. 183). Daha sonra Basra'ya gitti. Kuşeyrî'ye göre 277'de (890), Sülemî'ye göre 279'da (892), Câmî'ye göre 286'da (899) vefat etti.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Harrâz'ı, "Süfîlerin önderi ve en fazla saygı görenidir" diye tanıtır (*Ṭabaḫât*, s. 228). Tasavvufun bütün meseleleri hakkında sağlam bilgileri ve derin tecrübeleriyle sahip olan Harrâz, kaynaklara göre "fenâ ve bekâ ilmi" hakkında ilk konuşan süfîdir. Bu noktaya işaret eden Hücvîrî (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 363), Harrâz'a bağlanıp onun yolundan giden ve bu sebeple Harrâziyân (Harrâziyye) adını alan bir süfî zümresinin varlığından bahseder. Harrâz'a göre "fenâ" insanın kulluk görevini ifa etmesi, fakat bunu görmemesidir. "Bekâ" ise kulun ilâhî tecellilerle bâkî olmasıdır. Bu makamdaki kul Allah'a o kadar yaklaşıp ki kendini unuttur. Ona, "Nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun?" şeklinde sorular sorulsa hep "Allah" diye cevap verir.

Hâce Abdullah-ı Herevî, Harrâz'ın eşsiz ve büyük bir süfî olduğunu belirttiikten sonra hiç kimsenin tevhid konusunu ondan daha iyi bilmediğini, tasavvuf yolunda hızlı gittiği için kendisine kimsenin yetişemediğini ifade eder ve, "Keşke biraz aksak olsaydı!" diyerek bekâ ve fenâ konusunda aşırılığa kaçtığını ima eder (*Ṭabaḫât*, s. 171). Harrâz fenâ konusunu tevhidle beraber düşünür; uya-

niş haliyle birlikte bulunan fenâ ile bekâ haliyle birlikte olan bekâyı en yüce hal sayar. Ona göre fenânın âlâmeti kişinin dünyaya ve âhirete yönelik zevklerinin, hatta bütününü beşerî benliğinin yok olmasıdır. Bu bakımdan kendi ruhî yükselişini şu veciz sözlerle özetlemiştir: "Nice zaman O'nu aradım, fakat kendimi buldum; şimdi ise kendimi arıyorum, fakat O'nu buluyorum" (Câmî, s. 74). Harrâz'a göre Allah zuhur edince kul yok olur, kul yok olunca Allah zuhur eder. Mâverâünnehir süfîleri, "Kişi benliğinden kurtulmadan O'nu bulamaz"; Iraklı süfîler ise, "Kişi O'nu bulmadan benliğinden kurtulamaz" derlerdi. Ebû Ali Siyâh'a göre her iki görüş de aynı anlama gelmekle beraber içlerinde Harrâz'ın da bulunduğu Iraklılar'ın görüşü daha uygundur (Câmî, a.y.). Kul, Hakk'ı hem ilim hem marîfetle bulursa da marîfet yolu daha üstündür.

Harrâz tevhid konusundaki işaretleriyle Cüneyd-i Bağdâdî'ye, Allah-kul ilişkisine dair görüşleriyle de Hallâc-ı Mansûr'a tesir etmiştir. Nitekim Cüneyd, "Allah, Harrâz'ın sahip olduğu halin hakikatini bizden istemiş olsaydı mahvolurduk" diyerek onun mânevî makamının yüceliğine olan hayranlığını ifade etmiştir. Ebû Saîd el-Harrâz'ın, "Allah'ı zıtları bir araya getirerek tanıdım" sözünü Muhyiddin İbnü'l-Arabî kendi tasavvuf anlayışına göre yorumlamış ve bu yorum tenkitlere yol açmıştır (bk. Şeyh-i Mekkî, s. 46, 159-162).

Harrâz şer'î hükümlere titizlikle bağlı kalmanın gereğini inanırdı. "Zâhire aykırı düşen her gizli ilim (ilm-i bâtın) bâtildir" sözü, kendisinden sonraki süfîlerin dillerinden düşürmedikleri bir vecize olmuştur. Bununla birlikte, "Mukarreb olanların günahı ebrârın sevabıdır"; "Âriflerin riyası müridlerin ihlâsından daha iyidir" gibi ifadelerle ortaya koyduğu görüşleri dolayısıyla tenkit edilmiştir. Harrâz hadis dinlemiş ve rivayet etmiş olmakla beraber güvenilir bir hadisçi sayılmamıştır.

Eserleri. 1. *Kitâbü's-Sıdḫ*. Bu risâlesi A. J. Arberry tarafından yayımlanmıştır (*Kitâb as-Sıdḫ: The Book of Truthfulness*, London 1937). Eseri Abdülhalim Mahmud da neşretmiştir (Kahire 1964). 2. *Kitâbü'l-Ferâğ*. Tasavvuf psikolojisi bakımından önemli olan eser P. Nwyia tarafından tahlil edilmiştir (bk. *Exegèse coranique*, s. 231-310). Harrâz'ın *Kitâbü'l-Hakâ'ik*, *Kitâbü'l-Keşf ve'l-beyân*, *Kitâbü's-Şifât*, *Kitâbü Mi'yâri't-taşavvuf* adlı